

# hétvége



## Kik csinálták a rendszerváltást?

Beszélgetés a közelmúltról Nyers Rezsővel és Tamás Gáspár Miklóssal

A magyar politikai élet két jelentős személyiségével, akik más-más pozícióban élték át a közelmúltat, arról beszélgetünk: hogyan látják a rendszerváltó éveket? Hogyan bomlott fel a Kádár-rendszer a hatalom és az ellenzék szemszögéből nézve? Voltak-e illúziók, és ha igen, leszámoltak-e velük?

POGONYI LAJOS  
RÉVÉSZ SÁNDOR

— Önök két ellentétes pozícióban élték át a Kádár-rendszer felbomlásának folyamatát. Nyers Rezső az állampárt reformszármányának, Tamás Gáspár Miklós pedig a demokratikus ellenzéknek volt jelentős személyisége. Milyen képiük volt önöknek egymásról, miként tartották számon egymást?

**Nyers Rezső:** — Én 1988-tól tartottam számon Tamás Gáspár Miklóst, mint a magyar politikában részt vevő, érdekes egyéniséget. Azelőtt nemigen tudtam róla, de a nyolcvanas évek végén, legalábbis távolból már ismertük egymást, előfordultunk közös eseményeken. 1990-ben azután már együtt ültünk a parlamentben. Nem voltunk koalícióban, de hamarosan, hogy is mondjam csak, azonos oldalra sodródtunk.

— Baloldala?

**Ny. R.:** — Ez nem volt baloldal.

— Ellenjobboldala.

**Tamás Gáspár Miklós:** — Igen, igen, a közös ellenség... Én úgy emlékszem, hogy személyesen később találkoztunk, amikor a kilencvenes évek elején egy este együtt vacsoráztunk Fejtő Ferencel. Aztán kétségkívül beszélgettünk a parlamentben is, le is fényképeztek egyszer bennünket az ülésteremben kölcsönös kompromittálási céllal. Én persze a személyes ismeretség előtt sokkal többet tudtam Nyers Rezsőről, mint fordítva. Voltak régi szocdem ismerőseim, akiknek különféle nézeteik voltak Nyers Rezsőről, jók és rosszak, de azt mindenki mondta, hogy Nyers Rezső komoly kísérleteket tett arra, hogy mint kommunista elfogadják, és ez sose sikerült neki, mert a szocdem bórét sose volt képes levetni. Ironikus mosollyal mondták nekem hívei és ellenségei egyaránt, hogy képtelen úgy viselkedni, úgy beszélni, úgy mozogni, úgy tartani a fejét meg a kezét, ahogy egy komcsi szokta, a szocdemek ezt másképp csinálják.

— Nem úgy öltözködött.

**T. G. M.:** — Meg egyáltalán.

**Ny. R.:** — Nem voltam én erre büszke. Egyszer kifakadtam Aczél Györgynek a Kútvölgyi kórházban, amikor én is bent voltam meg ő is. Hosszan beszélgettünk, főként a Lukács-jelenségről, ami ezúttal azt jelentette, hogy ő monologizált, de azért én egy alkalmas pillanatban megszaktattam őt: „Ti igazából sohasem fogadtátok el Lukácsot”. És akkor hozzátettem: „mellesleg rájöttem, én is csak útitársfélé szerepet kaptam”. Ezt Kádárnak kellett volna mondanom, mert Aczélra éppen nem volt igaz. De a kommunista gárdára igaz volt. Hosszú ideig úgy gondoltam, hogy a reformkommunizmus egyenlősít minket. Ebben a hitben vettem részt a reformok kidolgozásában, és azt hittem, hogy nemcsak útitársnak fogadtak be, hanem politikai stratégnak is, de 1972-ben ennek vége lett. Marosánt —, akivel legtöbbször nem értettem egyet, de mindig jóba voltunk — se vették be. A magatartása, a mentalitása miatt. Akármilyen radikális volt, nem tudta levétközni a szociáldemokratizációt.

**T. G. M.:** — Vitte tovább a Bokányi-féle proletár demagógia nemes hagyományát.

— Milyennek látszott a reformszármány felől nézve a demokratikus ellenzék és a demokratikus ellenzék felől nézve a reformszármány?

**Ny. R.:** — A valóságban három áramlat alkotott reformelképzeléseket: az egyik a

gazdaságpolitikai, a másik a kultúrpolitikai, a harmadik a nemzeti-népi kérdéseket állította előtérbe. Pozsgay Imrével párhuzamos pályán mozogtunk, kevésbé összehangolva, bár voltak alkalmak, amikor igen. Az MSZMP népies szárnyával, Pozsgayval és Szűrőssel nem voltam igazán fegyvertársi kapcsolatban, de szimpatizáltunk egymással. Aczél és Kőpeczi kultúrpolitikája a fő irányt illetően szimpatikus volt számomra, kivéve, amikor érthetetlen belpolitikai manőverezésre szánták el magukat. A párton kívüli ellenzéken belül akkor még nem különült el annyira a demokratikus ellenzék és a későbbi, mondjuk így, MDF-es ellenzék, de volt egy szalon, ahol az ellenzék különféle szárnyai és a párton belüli reformerek különböző csoportjai is képviseltették magukat.

— Ez volt Levendel László szalonja?

**Ny. R.:** — Igen. Ott megfordult Pozsgay, Csoóri, Csurka, Donáth Ferenc, néha Kis János, Eörsi István, Újhelyi Szilárd, Vásárhelyi Miklós, Bihari Mihály. Tehát ez egy nagyon sokszínű találkozási pont volt. Meg kell mondjam, hogy Levendel László „szent” ember volt, aki mindent elkövetett, hogy összehozza azokat, akikről változások várhatók.

**T. G. M.:** — Bevallom, hogy akkor erről a szalonról én nem is hallottam, utólag, memoárokból tudtam meg, hogy létezett.

— Talán ön nem volt szalonképes?

**Ny. R.:** — Ez csak pusztá valószínű, vagy szervezési hiba lehetett, mert te aztán odaváld lettél volna.

— Lehet, hogy a Csurka-, Csoóri-szárnyat féltették T. G. M. éles nyelvétől.

**T. G. M.:** — Csurka István mindig a szememre hányta, hogy miért vagyok olyan éles, ez kétségtelen. A Jurta Színházban is, és 1989 nyarán is, amikor a Hősök téri az erdélyi falurombolás elleni nagy tüntetés volt. Akkor ketten beszélgettünk, Csurka meg én. Akkor Csurka azt mondta, hogy nem lehet ilyen radikálisan szónokolni, ez mégis csak túrhetetlen. Veszélyeztetem a stabilitást.

**Ny. R.:** — Az ellenzék, az akkori polgári ellenzék két szárnyát pedig Donáth Ferenc igyekezett egymással összehozni, majd összetartani. Vele én szorosabb kapcsolatban álltam, mert vele dolgoztam a Közgazdaság-tudományi Intézetben. Ő is sok mindenről beszélt nekem. Ő hozta össze a monoriédei találkozót 1985-ben, amikor az ellenzék még nem szakadt ketté.

**T. G. M.:** — Arról nem tudtam, hogy az ellenzék „egyesülve volt”.

**Ny. R.:** — Nem egyesült, csak azonos helyzetben volt a fennálló hatalommal szemben.

**T. G. M.:** — Kétségtelen, kétségtelen, személyileg és politikailag voltak közöttünk jelentős kapcsolatok. Csoóri Sándor fiatalabb hívei, Csengey Dénes, Elek István, Lezsák Sándor jó ismerőseim voltak, együtt voltunk az Írószövetség József Attila Körében, természetesen egy csomó közös ügyünk volt. Ebben az időben Csoóri Sándor fiatalabb hívei valóban a modern demokrácia irányába tájékozódtak elég határozottan, ami, mondjuk, az idősebb generációra nem volt jellemző. Kétségkívül voltak tehát érintkezések. Én nem tudtam volna megjósolni 1987-ben, hogy mondjuk Elek István és Csengey Dénes melyik pártban köt ki. Ez vakág volt a részemről, de kétségtelenül így volt. Csengeyvel kiváltképp szeretetteljes viszonyban voltam. Nálam szokott volt lakni, amikor Pesten járt.



FOTÓ: BANGHAI MIJANGS

### TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

1948-ban született Kolozsvárott;  
1966-67: és 69-72-ben a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen filozófiát;  
1967-69: a Bukaresti Egyetemen klasszika-filológiát tanult;  
1978 óta Magyarországon él;  
1981-ben kiutasítják Romániából;  
1979-81: az ELTE BTK filozófiatörténeti tanszékének tudományos munkatársa, majd ellenzéki magatartása miatt megfosztják állásától, a szamizdatsajtó munkatársa;  
1986-tól amerikai, angol és francia egyetemeken tanít;  
1989-től az ELTE JTK filozófia tanszékének docense;  
1991-94: az MTA filozófiai Intézetének igazgatója;  
1995-2001: a Világosság szerkesztő bizottságának elnöke;  
1988-ban a Szabad Kezdeményezések Hálózatának szóvivője;  
1988-90: az SZDSZ ügyvivője, 1992-94-ben az Országos Tanács elnöke;  
2000-ben kilép az SZDSZ-ből;  
1990 januárja és 1994 között országgyűlési képviselő.

**Ny. R.:** — Én lobbiztam Aczélnál Csoóriék folyóiratának, a Hítelnek az engedélyezése érdekében. Persze többen lobbiztak ebben az ügyben, de én voltam közülük legközelebb Aczélhoz.

— A demokratikus ellenzék mennyire tudta differenciáltan nézni az a konglomerátumot, amelyet Magyar Szocialista Munkáspártnak hívtak?

**T. G. M.:** — Evvel különösebben az ember nem törődött. Számomra a nyolcvanas évek legfontosabb csatája nem Magyarországon zajlott, hanem Lengyelországban. Nekem az volt a politika, ami ott történt. Ami egy korábbi nemzedéknek '68, egy még korábbiaknak '56 volt, az a mi generációnk számára a Szolidaritás volt. A lengyel eseményeknek még ma is olyan részleteire emlékszem, hogy még Bronislaw Geremeket is sikerült megismernem Varsóban egy rég elfelejtett pasas nevével, aki az egyik régióban az esztorgályosok képviselőjében csinált valamit. 1980-1981 Lengyelországa életem nagy élménye volt. Sajnos nem közvetlen élmény, mert sose jártam ott. Ellentétben Demszkyvel, Magyar Bálinttal és másokkal, akiknek néha sikerült kijutniuk, és csak azután kobozták el az útleveleket. Tőlem nem is volt mit elkobozni, az enyémet nem is adták ki. Semmilyen útlevelem nem volt nekem 1986-ig. 1984-ben behívtak a rendőr-

ségre, és azt javasolták, hogy kérjek kivándorló útlevelet. Garantálják, hogy megkapom. Másokkal ellentétben én nem kértem. Egyszerűen nemet mondtam, akkor már nem kellett avval számolnom, hogy ezért valami szörnyű megtorlásban részesülök. Hosszan győzködtek, de én maradni akartam Magyarországon, és maradtam is. Aztán két évre rá kaptam rendes útlevelet, meghívtak tanítani nyugati egyetemekre, bár voltak féltreim akkor is, hogy esetleg nem fognak visszaengedni. No de Lengyelországnál tartottunk: én, amit lehetett, mindent megszereztem Lengyelországról. Szerintem a lengyelországi események voltak azok, amelyek politikai értelemben fölbontották a keleti blokkot, amelyek megrendítették a kommunista pártokat. Nem igaz az, hogy ezek a hatalmas kommunista pártok tisztán pragmatikus erőkké váltak, amelyek számára közömbös volt a legitimitáció. Azért a végén, a legvégén, a legalján mégis ott volt, hogy azért működhetünk a demokratikus szabályok mellőzésével, mert a munkásmozgalom múltjából és lényegéből következik a mi végső legitimitásunk. És akkor szembetalálják magukat az európai történelem egyik legnagyobb munkásmozgalmával, amely antikommunista volt, és hosszú éveken át mutatta be az egész világnak, hogy az az osztály,

amelyre a bolsevik pártok hivatkoznak, a rendszer legelszántabb ellensége. Ez a legitimitációs válság megrázta a rendszert. Azért persze tudtam, hogy vannak belső viták az MSZMP-ben, és az ember nyilvánvalóan kívülről mégiscsak inkább Pozsgaynak drukolt, mint az ellenfeleinek, már csak azért is, mert nem akart detyiba kerülni. Ezek elég egyszerű dolgok, ugye, az ember tudta, hogy a mozgá szabadsága meg a testi épsége bizonyos értelemben a belső harcok függvénye. Ezt tudta az ember, de ez bennem semmiféle különösebb érzelmi reakciót nem váltott ki. Nyers Rezső számomra arckép volt az újságban, és néhány cikk, amit olvastam tőle, ennyi. Én a nyolcvanas években abbahagytam a Kossuth rádió hallgatását egy egyébként ma is működő kitűnő újságíró varsói tudósításai következtében. Néha-néha belenéztem a Magyar Nemzetbe, de egyébként csak Szabad Európát hallgattam, meg hát beszéltem is a Szabad Európában meg a BBC magyar adásában. Lassan kiestem a mindennapi hazai politikai történelekből, egyre kevésbé érdekelt, meg egyre jobban utáltam. Ahogy a rendszer bomlott és lazult, egyre több volt a képmutatás.

Folytatás a 25. oldalon

# Kik csinálták a rendszerváltást?

Folytatás a 21. oldalról

Azt gondoltam, hogy ha a reformerek akarata ellenére hozzájárulnak a rendszer fölbomlásához, akkor az Isten áldja meg őket. Tudjuk, nem ez volt a szándékuk. De ha mondjuk Berecz János és más dogmatikusok a maguk merevségével és erőszakosságával segítik a rendszer fölbomlását, akkor őket is áldja meg az Isten. Az egész reformdolog lényegtelennek tetszett, igazából nem is figyeltem rá. Azt gondoltam, hogy felőlem csinálhatják, de ennek már nincs jelentősége. Számomra a fölbomlás volt a lényeg. Ami engem illet, nem volt bennem különösebb gyűlölet az állampárti csoportosulásokkal szemben. Meg voltam győződve arról, hogy ha ennek a rendszernek vége, az mindenkinek jó lesz. Beleértve a kommunistákat is. Megszabadulunk valamennyien a lidércnyomástól. Világos

amelyeket többnyire Kis János írt. Ezekben is benne van, de az ellenében belül a legtöbb embernek is az volt a véleménye, hogy a gazdasági válság alakulása, a fogyasztási színvonal zuhanása és egyéb problémák hozzájárulnak a politikai változás kialakulásához. A Beszélő vezércikkeiben nagyon szépen ki vannak dolgozva ezek az összefüggések, és erre a föltételezésre épült a demokratikus ellenzék által 1987-ben közreadott Társadalmi Szerződés is, amelyet egyébként akkor én túlzott mérsékeltségéért bíráltam. Visszatérve arra, hogy ki csinálta a rendszerváltást, erre a kérdésre nem lehet jól válaszolni. A rendszerváltás jelentős részben földcsuszamlásszerű, tektonikus mozgás eredménye, és nem pusztán akaratlagos dolog. Senkire sem lehet azt mondani tehát, hogy ő csinálta a rendszerváltást, ránc se. 1988. március 15-én szónoklatot

nek ezekben a forradalmi időkben, mert ebben, azt hiszem, egyetértünk, hogy ez forradalmi időszak volt – szóval, hogy sikerül nekünk a demokratikus szocializmus felé irányítani az eseményeket. És ez a remény, ez a törekvés jellemezte az MSZMP-nek az eseményekben aktívan részt vevő hányadát, merem mondani, már 1988-ban is. A párt szociáldemokratizálásának a törekvése. Ez a szociáldemokratizálási folyamat olyan volt nekünk, mint a zsidóknak a Messiás. A sors iróniája, hogy nekünk szociáldemokratának sose sikerült igazán kommunistává lennünk, viszont 1987–1988-tól azt láttuk, hogy a kommunisták tömegesen szociáldemokratizálódnak. És akárki akármit is mond, ez a folyamat szerintem végbement. Ez ment végbe a baloldalon, és e nélkül nem lehet megérteni a későbbi választásokat sem. 1988-



Tamás Gáspár Miklós és Nyers Rezső 1990-ben a parlamentben



FOTÓK: FEJÉR GÁBOR

volt, hogy lesznek csapdák, lesz bosszúvágy, de alapvetően mindenkinek jó lesz, erről meg voltam győződve. 1989-ben írtam egy cikket, az első cikkem volt az ÉS-ben, és abban azt mondtam, hogy nem őrsváltást akarunk, hanem rendszerváltást. Minél kevesebb szenvedést. Szóval óriási távolságra voltam az állampárttól, és bevallom, volt meglepetés, amikor 1990-ben megvoltak a választások, ott ültünk az ellenzékben, és a szocialista párt kicsiny képviselőcsoportjában döbbenetes módon elkezdtek értelmes dolgokat beszélni. Meg voltam rökönnyödvé. Meg kell mondanom, hogy három igazi parlamenti tehetséget ismertem akkor: Tölgessyt, Orbánt és Békesi Lászlót.

**Ny. R.:** – Egyetértünk a lengyel események megítélésében. Jelentőségük abból következett, hogy hozzáadódtak az '56-os és a '68-as magyar, csehszlovák önállósodási törekvésekhez, és a jugoszláv különúthoz, úgyisint az eurokommunizmus fellépéséhez. Lengyelország az, ahol a munkásosztályra való hivatkozás a szocialista világon belül elhárított, és kiderült nemzetközi szinten is, hogy a szocialista világ társadalmilag nem olyan erős, mint amilyennek sokáig látszott. A lengyel események valóban nagyban hozzájárultak a szocialista tábor eróziójához, de ugyanilyen hatást fejtettek ki a gazdasági reformerek is Jugoszláviában, Csehszlovákiában és nálunk. Jugoszlávia kívül volt a táboron, Csehszlovákia '68-ban kiesett a reformfolyamatból, maradtunk mi, a félbemaradt reformokkal, ami így is több volt, mint mementó a brezsnyevi hatalom számára. A szovjet által befolyásolt országokban a gazdasági rendszer megkérdőjelezésében élen jártunk. Ez is hozzájárult, mégpedig nagyon erősen a rendszer eróziójához.

**– Van egy ma is aktuális, ma is eleven kérdés: kik csinálták a rendszerváltást?**

**Ny. R.:** – Nem állítom, hogy a rendszerváltás fő erői a szocialista párton belüli reformerek voltak. Nem tartom a mi mozgalmunkat politikailag olyan erősnek az 1980-as években, de voltunk, léteztünk. Létezett a reformunk maradéka és emléke is. És ez is egy tényező volt. Lehetett volna békés rendszerváltást csinálni a szocialista politikai elit részvétele nélkül? Nemigen. A szocialista reformercsoport 1988-ban elkezdett terebélyesedni, amihez indirekt módon Grósz Károly is hozzájárult a maga negatívumai ellenére, és aztán szépen elsodródunk a rendszerváltásig. A mi cselekedeteink is segítették ezt a sodródást. Egy tényező voltunk. Csupán ennyi az, amit, úgy gondolom, hogy történelmi igazságként el kell fogadni. Vannak a mi sorainkban, akik talán eltúlozzák a szerepünket, de alaptalan lenne később vonni. Végül szeretnék egy külső tényezőre utalni. Szerintem 1988–1990-ben fontos „bábáskodó” szerepe volt a békés rendszerváltásban az idősebb George Bush-nak, Mihail Gorbacsov-nak, valamint a német keleti politika úttörőjének, Willy Brandt-nak.

**– Az ellenzék hogyan látta a gazdaság szerepét a fölbomlásban?**

**T. G. M.:** – Érdemes megnézni ebből a szempontból a Beszélő vezércikkeit,

tartottam egy félig betiltott, félig engedélyezett tüntetésen, nagyon megtapsoltak, megéljenztek, és mondták, hogy beszéljen még a szakállas. A nevemet sem ismerte senki. Tehát népszerű volt az, amit mondtam, de attól még nem ismert senki. Egyszerűen csak egy pasas voltam, aki fölálltam oda, és mondtam valamit.

**– Akkor fogalmazzunk pontosabban. Kik voltak a rendszerváltás aktív résztvevői?**

**T. G. M.:** – Rengeteg helyét kereső kisközösség, reformkör és más egyéb létezett. Akkor már jártam az országot, azóta is teszem, és az ember mindenhol barátokra talált. Kiderült, hogy egyet gondolunk, pedig addig elég magányosnak hittük magunkat. Ez volt a nagy öröme 1988–1990-nek számomra. Abban a tudatban éltem másfél évtizeden át, amióta erőteljesebb ütközésbe kerültem a rendszerrel, hogy magányos vagyok. Hogy amit én gondolok, azt kevesen gondolják, hogy nem vagyok harmóniában a környezetemmel. És kiderült, hogy ez hülyeség, ez nem így van, millió ember gondolta ugyanazt. Legfeljebb én, mint ilyen kassza-kapa kerülő, frásztudó ember élesemben ki tudom ezt fejteni. Egyszerre tehát harmóniában találtam magam sok-sok emberrel. Egyszerre csak kipattant valamiféle összhang. És amikor vidéken találkoztam ilyen körökkel, amelyekkel hirtelen megtaláltuk az egyetértést, akkor a legtöbbször kiderült utólag, hogy ezek részben párttagok voltak. Elképesztő lelki igényük volt arra, hogy akkor most tessék végre igazat mondani a történelemről. Hihetetlenül erős igény volt ez, és sokkal nagyobb szerepe volt, mint ma. Tessék '56-ról, '68-ról elmondani, hogy mi az igazság. Hogyan kerültek ide az oroszok, mi történt a háborúban? Ez elematáris igény volt, és erről nagyon sok butaságot beszéltek természetesen össze-vissza. Mert keveset tudtak. De ez a légkör nagyon fölszabadító és nagyon lelkesítő volt. Ma nagyon rossz véleménnyel vagyok a rendszerváltás teljesítményéről történelmi értelemben, de hogy ez szép korszak volt, az nem vitás. Az emberek azt gondolták, hogy legyen demokrácia, és ennek révén demokratákká váltak. És a demokrácia óhajta révén a rendszerváltás erkölcsileg fölemelő folyamat volt. És ennek az értékéből semmit nem von le az, ami később belőle elveszett. Én nem gondolok, hogy azok a ma naivnak tetsző dolgok, amelyekkel 1945 és 1947 között próbálkoztak, nem érvényesek azért, mert szörnyű diktatúrában végződött a folyamat.

**– Mennyire félték 1988–1989 táján a párt vezető köreiből attól, hogy a rendszerváltás folyamata is majd valamilyen diktatúrába, véres leszámolásba torkollik? Aczél György például nagyon félt az ilyesmitől.**

**Ny. R.:** – Hát ő félt valóban. Jártam nála Bécsben is, ahol volt neki egy állandó lakása, és amikor hazajöttünk, úgy búcsúzott el tőlem, hogy többet talán nem is találkoznunk. Ez szabályos készülődés volt az emigrációra. De hamarosan megnyugodott. Az MSZMP-nek a reformok iránt vonzódo szárnyát ez a félelem nem jellemezte, sokkal inkább az optimizmus és az az illúzió, hogy sikerül az MSZMP-

ban tényleg az volt bennünk, hogy ki kell egyezni mindenkivel, akivel csak lehet.

**T. G. M.:** – És ez az állítólagos meg- egyezési szándék olykor az én hátamon csattant, ha szabad megjegyznem, a szó szoros értelmében: gumibot formájában, 1988. június 16-án. Persze, hogy egyre többen ki akartak velünk egyezni, de az utca egyre hangosabban követelte a demokráciát, és a kiegyezés lehetősége egyre szűkült. Azok az emberek, akik velünk együtt kimentek az utcára, nem azt mondom, hogy mi vittük őket ki, csak úgy velünk együtt ott voltak, nos, azok azt mondták utánam '88 márciusában, hogy szabad választásokat, új alkotmányt! Én a magam részéről inkább a népiekkel és a konzervatív körökkel, például a Bajcsy-Zsilinszky Társasággal kerestem a kontaktust.

**Ny. R.:** – Az igazság valahol ott van, hogy a folyamatok egyre intenzívebbé váltak, s ebben az intenzitásban a kiegyezés szándéka és a konfliktusok ereje egyszerre és párhuzamosan nőtt. Mindenestre a rendszerváltás békés maradt.

**T. G. M.:** – Érdemes itt megállni egy kicsit. Miért is történt ez így? Hogy a csudába volt lehetséges a békés rendszerváltás? Az uralkodó osztályok nem szokták békés úton föladni a hatalmukat, akkor most miért adták föl? Hát azért, mert nem adták föl. Nem kellett nekik föladniuk, mert az államkapitalizmus alakult át magántőkés kapitalizmussá. A rendszerváltás nem is volt olyan éles váltás. Ha lett volna szocializmus, akkor lett volna vérontás is. De nem volt! A klasszikus sztálinizmusban is, meg pláne később, működni kezdtek annak a racionalitási modellnek bizonyos lényeges elemei, amelyek a kapitalizmusban is működnek. Volt bér, ár, profit, a rendszer működtetői tudták, hogy ezek kicsodák. A kapitalizmus benne volt a rendszerben, s a kommunista funkcionáriusok a burzsoá állam kiváló lakói lettek. Az előző rendszerben bevált vezető csoportok ebben a rendszerben is beváltak. Ugye, Marx mondta, hogy az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához. Bizonyos értelemben a mostani rendszer működése alapján sokkal jobban értem, hogyan működött az előző rendszer, mint ahogy akkor értettem.

**Ny. R.:** – Igen, mondhatjuk, hogy a szocializmus a szocialisták által vezérelt államkapitalizmus volt, több területen – esélyegyenlőség, elosztási rendszer – szocialista vonásokkal.

**T. G. M.:** – A hamis tudatú szocialisták által vezérelt államkapitalizmus. S mivel a rendszer gazdasági jellegét nem változtatták meg radikálisan, ez a békés forradalom csak politikai forradalom volt, társadalmi forradalom nem volt.

**Ny. R.:** – Volt egy interjú, amelynek a címében is az szerepelt, hogy a rendszerváltás megbukott. Azt hiszem, hogy a társadalmi viszonyok kívánatos fejlődése értelmében kudarcra vagy fiatt bukda-csolásról van szó, ugyanakkor politikai rendszerünknek az alapjai tartósak, bár a felépítmény még gyenge.

**T. G. M.:** – A politikai rendszer is rohad, de még megvan valóban – csak ki-nek kell?

POGONYI LAJOS–RÉVESZ SÁNDOR